

Szigeti Attila

A Valós fantáziapótlékai. Slavoj Žižek és az ideológia pszichoanalitikus filozófiája

Slavoj Žižek, a médiaszemélyiség (a „celeb filozófus”, „akadémiai popsztár”) egyre növekvő népszerűsége azzal a paradox kockázattal jár, hogy olykor mintha háttérbe szorítaná életműve valódi elméleti súlyát, eredetiségét. A lacani pszichoanalízis és a klasszikus német filozófia Žižek által kidolgozott kreatív szintézise, illetve az ebből kibontott innovatív ideológiaelmélet ugyanis a kortárs kritikai politikafilozófia, társadalom- és kultúraelmélet immár megkerülhetetlen teoretikus teljesítménye. A szlovén gondolkodó magyar kritikai recepciója – magyarul eddig megjelent két könyve, több esszéje, tanulmánya, illetve pár értelmezési kísérlet dacára – egyelőre töredékesnek, szórványosnak, olykor egysikúnak tűnik – mellőzi például a pszichoanalitikai és a filozófiai értelmezést, holott ezek hiányában Žižek ideológia-, illetve társadalomelméleti diskurzusa egyszerűen érthetetlen. Az itt következő elemzésben ezért arra törekszem, hogy egyfajta – a gondolati komplexitást helyenként óhatatlanul leegyszerűsítő – bevezetést nyújtsak ebbe a gondolkodásba: Žižek fogalmi-elméleti apparátusát, főbb téziseit magyarázom, rekonstruálok, elsősorban az 1990-es években megjelentetett – véleményem szerint – kiérleltebb, rendszerezettebb munkái alapján.

Cinizmus és fantázia az ideológiában

Az 1989-ben publikált *Az ideológia fenséges tárgya*¹ című munkájában a „történelem”, a „hagyományos ideológiák”, a „nagy elbeszélések” végét hirdető korszellemmel szemben Žižek az ideológiakritika töretlen aktualitása mellett érvelt. Csalóka posztmodern frázis csupán, hogy immár végérvényesen a történelmet lezáró posztideológiai korba léptünk volna. Ellenkezőleg, az ideológia minden ízében áthatja kortárs világunkat, csak hogy jelenlegi működését már nem a klasszikus marxi definíció, a „nem tudják, de teszik” (értsd: az ideológia által alávetett szubjektumok nem ismerik sem az őket alávető rendszer valódi természetét, sem saját motivációjukat, szerepüket), hanem – egy Žižek által Sloterdijktől átemelt szólammal – a „tudják, de mégis teszik” formula írja le.²

Szigeti Attila (1973) – filozófus, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár, szigetiat@yahoo.com

A tanulmány megírása során a szerző a Magyar Tudományos Akadémia DSZ/52/2013 szerződésszámú Domus szülőföldi ösztöndíjában részesült.

¹ Slavoj Žižek: *The Sublime Object of Ideology*. London 1989.

² Uo. 25–26.

E formula felfejtéséhez először is azt kell figyelembe vennünk, hogy az ideológiai illúzió közege Žižeknél – szemben annak reprezentációs modelljével: az ideológia a valóságot félreismerő téves reprezentáció, a hamis tudat illúziója – nem a tudás, hanem a társas „valóság”, még pontosabban „cselekvés”. Az árufetisizmus klasszikus példáján demonstrálva: bár az ideológia szubjektumai elméletileg tud(hat)ják, mi is az a fetisizista megfordítás – Marx közismert megfogalmazásában: „emberek meghatározott társadalmi viszonya az, ami itt dolgok közötti viszonyok fantasztikus formáját ölti”³ – a hétköznapi gyakorlatban tudattalanul mégis csak fetisizista módon viselkednek. Az árucseré társas gyakorlatában ugyanis a konkrét, érzékelhető tárgyat (az áru *használati értékét*) a társadalmilag konstituált *absztrakt, érzékfeletti érték* (a *csereérték*) megtestesüléseként érzékelik, ám anélkül, hogy ezt tudatosítanák, mintegy a „társadalmi tudat háta mögött”. (A csereérték mértéke az *absztrakt munka*, az áru előállításához társadalmilag szükséges munkaidő mennyisége; az absztrakt munka történeti jelenség, csak „emberek meghatározott társadalmi viszonyában”, a kapitalista árutársadalomban jön létre, ahol a munka utólagosan, a csere személytelen, külsődleges szféráján keresztül nyeri el társadalmi jellegét.) Történetileg tehát a kapitalista árutársadalom az első olyan társadalom, amelyben sajátos társadalmi viszonyok absztrakciója, az absztrakt munka mennyiségével mért csereérték (végeredményben a pénz) objektív valósággá, a társadalmat elidegenült, tudattalan módon uraló *reális absztrakció*vá válik (hogy a demonstrációjában Žižek által is használt Sohn Rethel-i terminust alkalmazzuk).⁴

A kortárs ideológia – másodsor – immár az ideológiával szembeni távolságtartást, az ideológiai cinizmust is magába építette. A „tudják, de mégis teszik” formula a posztmodern kapitalizmus korában azt jelenti: ma már ugyan mindnyájan nagyon jól tudjuk, hogy a demokratikus politika velejárója a korrupció, az inkompetencia, a gazdasági magánérdekeknek és lobbiknak való kiszolgáltatottság; hogy a kapitalista világgazdaság egyre nagyobb egyenlőtlenséghez, szegénységhez, munkanélküliséghez (és kirekesztéshez: a szegénység etnicizálásához és kriminalizálásához), ökológiai katasztrófákhoz, (a spekulatív tőkére és hitelre alapozás miatt) gazdasági világválságokhoz stb. vezet, de mindezek ellenére mégis úgy cselekszünk, mintha ez nem így volna, mintha mindezt nem tudnánk (szavazunk a politikai választásokon, „versengünk” a kapitalista szabadpiacon, stb.). Úgy tűnhet, az általánossá vált ideológiai cinizmus kultúrájában élünk: mindnyájan nagyon jól tudjuk, valójában hogyan is állnak a dolgok (értsd: nem vesszük komolyan a különféle politikai-gazdasági ideológiai téziseket). De akkor miért cselekszünk úgy, mintha mégsem tudnánk? Miért van az, hogy bár a mesebeli – Žižek által is gyakorta felidézett – király meztelen, mi mégis úgy teszünk, mintha nem volna az? Žižek eredeti meglátása az, hogy az elhatalmasodott ideológiai cinizmus ellenére korunk ideológiája valamilyen módon pontosan az *ideológiai diszidentifikáció*n, az ideológiával szembeni tudatos, cinikus távolságtartáson keresztül kerít végérvényesen a hatalmába. Pontosan azáltal működik igazán hatékonyan, hogy tudjuk róla, hogy ideológia; mintha ő maga is tudná – és vallaná – magáról, hogy ideológia – a kortárs ideológiakritikának ezért ezt az ideológia működésébe beépült paradox önreflexivitást kell mindenekelőtt explikálnia.

³ Karl Marx: *A tőke*. I. Bp. 1955. 77.

⁴ Vö. Slavoj Žižek: *i.m.* 9–12. A frankfurti iskolához kapcsolódó Alfred Sohn Rethel fontos, a kortárs értékkritikai iskolát megelőlegző munkája: *Intellectual and Manual Labour*. London 1978.

Žižek tézise tehát az, hogy az ideológiai illúziót nem a valóságot elfedő téves tudás, hanem a magát a társadalmi valóságot strukturáló *tudattalan* – de kint, a társadalom materiális gyakorlataiban performált – interszjektív *ideológiai fantázia* teremti meg: „Az illúzió ezért kettős: azt az illúziót nem vesszük észre, ismerjük félre, amely a valósággal való valós, tényleges viszonyunkat szervezi. És ez az észre nem vett illúzió nevezhető ideológiai fantáziának. [...] Az ideológia alapvető szintje azonban nem a dolgok valódi állását elfedő illúzió, hanem a magát a társadalmi valóságunkat szervező (tudattalan) fantáziáé.”⁵ Az ideológia irracionális működése – a pszichoanalízis hasadt, (ön)tudat és tudattalan fantázia megkettőzöttségében létező szubjektumával analógiában – a szubjektumok ideológiai-politikai tudata (amit tudatosan hisznek és vallanak ideológiai-politikai kérdésekben) és társadalmi fantáziáikban, cselekvéseikben kifejeződő tudattalan ideológiai-politikai hiteik közötti hasadsággal magyarázandó. Žižek pszichoanalitikus ideológiakritikájának fő törekvése ezért a társadalmi gyakorlatokban kollektíven performált tudattalan ideológiai fantáziaműködés mechanizmusainak a leleplezése.

Az ideológia szimbolikus rendje: mester-jelölők és a mások hitében való hit

Žižek ideológia-, illetve társadalomértelmezése az Ernesto Laclau és Chantal Mouffe által kidolgozott *radikális demokraciá*elmélethez kapcsolódik.⁶ A *diskurzuselmélet*ként is jegyzett posztstrukturalista politikaelmélet felfogásában minden ideológiai vagy társadalmi mező politikai jelölők olyan diszkurzív rendszere, amely egy konstitutív, minden végső szimbolikus totalizálásnak ellenálló, *valós antagonizmus* köré szerveződik. Pontosan ez a konstitutív antagonizmus, vagyis – paradox módon – magának a demokraciának vagy a társadalomnak a radikális lehetetlensége („a társadalom nem létezik” – hangozik a radikális demokrácia elméletének alaptézise) biztosítja a *hegemoniára* (szükségszerűsége) törekvő politikai diskurzusok *esetlegességét*, folyamatos, nyitott újraartikulálódását, vagyis minden ideológiai alakzat lényegi nyitottságát, lezáratlanságát.

Laclau és Mouffe nyomán az ideológiai mezőt Žižek is kötetlen, szabadon lebegő (vagyis még rögzítetlen jelentésű) politikai jelölők nyitott rendszereként írja le. (A jelölőrendszerként leírt ideológiai mező modellje nyilvánvalóan a saussure-i nyelvfelfogás: a nyelvi jelek különbségek és opozíciók olyan hálózataként, differenciális rendszereként szerveződik, amelyben a nyelvi elemek nem önazonos jelentésű, pozitív entitások, hanem negatív, differenciális csomópontokként működő jelölők.) A szabadon lebegő protoideológiai jelölők jelentése metaforikus többletjelentésüktől függ (így például beszélhetünk etatista, szocialista, konzervatív ökológizmusról is, de akár populista és elitista rasszizmusról is stb.).⁷ Egy adott ideológia mező identitását az ún. *horgonypont* (a lacani *point de capiton*) adja meg, amely a jelölők metonimikus csúszását megállítja, jelentésüket levarrja, rögzíti, vagyis a lebegő protoideológiai jelölőket egy strukturált jelentéshálónak szervezi.⁸ A horgonypont paradoxona viszont az, hogy

⁵ Uo. 29–30.

⁶ Ernesto Laclau–Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy*. London 1985.

⁷ Slavoj Žižek: *i.m.* 95.

⁸ Uo. 95–97.

bár ő totalizál, egységesít és lát el identitással egy adott ideológiai mezőt, ő maga korántsem a szemantikai sűrűség, bőség pontja, hanem éppen ellenkezőleg, egy *üres, jelölet nélküli jelölő*: „Önmagában semmi más, mint »tisztá különbség«: szerepe tisztán strukturális, természete tisztán performatív – jelentése egybeesik önmaga kimondásának aktusával; vagyis röviden, »jelölt nélküli jelölő«. Bármely ideológiai építmény elemzésében tehát a legfontosabb lépés az építményt összetartó elem (»Isten«, »Ország«, »Párt«, »osztály«...) lenyűgöző káprázata mögött kimutatni ezt az önreferenciális, tautologikus, performatív működést.”⁹ Az ideológiakritika egyik alapeljárást – de nem az egyetlen és nem is a központi feladatát, amint később meglátjuk – Žižek ezért az ideológiai diskurzusok egy olyan „szimptómaolvasó”, „dekonstruktív” olvasatában látja, amely azt a működést tárja fel, leplezi le, ahogyan egy adott ideológiai mező lebegő protoideológiai jelölőit valójában üres, jelölet nélküli horgonypontok, illetve mester-jelölők rögzítik.¹⁰

Žižek a *mester-jelölők* (újabb lacani terminus: *signifiant maître*) működésével írja le az ideológiának alávett szubjektum konstitúcióját: a mester-jelölők azok a kitüntetett ideológiai horgonypontok („Nemzet”, „Haza”, „Isten” stb.), amelyekkel – bár ezek is üresek, senki sem tudná pontosan definiálni őket – a szubjektum szimbolikusan azonosul, és ezáltal társadalmi-politikai identitásra tesz szert. (A mintaként működő eredeti pszichoanalitikus narratívában ez a szubjektum szimbolikus rendbe való belépésének – a „szimbolikus kasztráció”-nak, a szociális-szimbolikus normarendszernek való alávetésnek – a mozzanata: a szubjektum az „*én-ideál*”-al, azzal az ideális énnel azonosul szimbolikusan, akinek a mások, illetve a nagy Másik, a társadalom szemében szeretne tűnni.) De hogyan lehetséges ez? Hogyan lehetséges egyáltalán szimbolikus identifikáció üres mester-jelölőkkel? Válaszában – amely, amint mindjárt meglátjuk, csak egy részleges, a szimbolikus szinten érvényes válasz – Žižek ismét csak a lacani gondolkodásból ihletődik: a társadalmi-politikai-ideológiai mező mester-jelölőiben való *hit*, akárcsak a lacani *vágy*, eleve decentrált. Lacan hírhedt vágydefiníciója („Le désir est le désir de l’autre”; „A vágy a másik vágya”) értelmében sohasem pusztán a másikra, hanem a másik ránk irányuló vágyára vágyunk. Vagyis nincs tisztán szubjektív, immanens módon adott vágy, vágyaink már mindig is áthatják, átjárják egymást, a vágy elválaszthatatlan a mások elismerésének való alárendelődéstől; a vágy továbbá tanult, úgy vágyakozunk, mint mások, mimetikusan, másokon keresztül vágyunk valamire. Hasonló módon a mester-jelölőkben való hitünk is eleve decentrált: az ideológiai hitek már mindig is átjárják egymást, másokon (a szimbolikus *nagy Másikon*) keresztül hiszünk bennük. Ebben a terápiás folyamathoz nélkülözhetetlen *áttétel* mechanizmusa (Lacan: „l’autre supposé à savoir” – feltételezem, hogy a terapeutának tudnia kell rólam azt az igazságot, amit én magam, amikor hozzá fordulok, még nem tudok, különben nem fordulnék hozzá) is tetten érhető: bár üresek, az ideológia mester-jelölőket mégsem kérdőjelezzük meg, mivel, bár mi magunk sem tudjuk, mit is jelentenek valójában, mégis azt feltételezzük, hogy a többiek, mások csak tudják, mit is jelölnek. A mester-jelölőkben való hitünket másokra helyezzük ki, „outsourcing”-oljuk, bizonyos értelemben mindnyájan azt feltételezzük, hogy nem mi magunk, hanem mások, a többiek, az „akárki” végzi el a hit munkáját – az egyénilig érzett ideológiai cinizmus, diszidentifikáció ellenére közösségleg paradox módon ezért működhetnek mégis a mester-jelölőkkel való szimbolikus identifikáció társadalmi gyakorlatai.

⁹ Uo. 109.

¹⁰ Uo. 140.

Külön-külön mind abban hiszünk, hogy – én magam ugyan nem, de – mások csak hisznek bennük.

Az ideológia Valós szintje: a *jouissance* mint politikai tényező

Žižek ideológiaelméletének radikális, valóban innovatív meglátása az, hogy az ideológia működésében nem minden ideológia, sőt: az, amin keresztül egy ideológia ténylegesen hatalmába kerít, fogva tart bennünket, az éppenséggel egy ideológián túli mag, az értelmetlen, ideológiaelöttes *jouissance* (élvezet; Žižek e kulcsfogalmának pszichoanalitikai, illetve politikai értelmezésére később térek rá). Eddig csak az ideológia explicit, tudatos szintjével foglalkoztunk – ez a szimbolikus értelem szintje, ahol a szubjektumok én-ideálja az adott ideológia mester-jelölőivel, társadalmi-politikai ideáljaival való szimbolikus azonosulás révén jön létre. Ám az ideológiát valójában működtető – bár, paradox módon, ideológián kívüli – mélydimenzió a szimbolikus szint alatti *Valós* ideológián túli dimenziója: ez a szubjektumok által az ideológián való alávetetülésben/szobjekcióban és a társadalmi-politikai ideálok transzgressziójában, áthágásában megélt tudattalan *jouissance*, illetve az ezt a *jouissance*-t strukturáló társadalmi fantáziák szintje. Szimbolikus ideológiai identifikáció és cinikus diszidentifikáció pontosan azért férnek meg olyan jól egymás mellett, azért egészítik ki egymást, mert minden ideológia végső soron az által kaparint meg bennünket teljes mértékben – amire a szimbolikus identifikáció önmagában nem képes –, azért működik teljes hatékonysággal, mert egy ideológián túli magra – jelesül a Valós *jouissance*-ra – hivatkozik, fenntartván bennünk azt a tévhitet, hogy nem vagyunk teljesen az ideológia foglyai. Ebben az alponban először tehát a Valós – a lacani Szimbolikus-Imaginárius-Valós fogalmi hármasságából származó – fogalmát, ezután pedig a *jouissance*-t, illetve mindkettőnek a žižeki ideológiaelméletben játszott kulcsszerepét értelmezem.

A másokra és önmagunkra vonatkozó fantáziaélet *Imaginárius*, továbbá az eddig elemzett *Szimbolikus*, a *nagy Másik* (*le grand Autre*; az interszjektív kapcsolatokat szervező nyelvi struktúrák, társadalmi morális-politikai normák, szabályok, az ideológiai mester-jelölők) regisztereivel szemben a *Valós* Lacannál az imaginárius-szimbolikus valóságot és ennek nyelvét, szimbolikus intézményrendszerét egyfelől külső, traumatikus valóként meghaladó, de ugyanakkor belülről, szubverzív módon is felkavaró dimenzió. A Valós a *szimbolizáció lehetetlensége*, olyan nem-nyelvi traumatikus esemény, amelyen a szimbolizáció folyamata megbicsaklik, a megértés megtörik; a nem szimbolizálható maradék vagy éppenséggel többlet (ilyen, a Valós dimenziójához tartozó jelenségek például az elemzésben később sorra kerülő *jouissance*, a *szexuális differencia*, az *objekt petit a*). Fontos kihangsúlyozni, hogy a *Valós dimenziója nem azonos a valósággal*, vagy az ideológiaelmélet kontextusában: a valós antagonizmus nem azonos a társadalmi fantázia és a szimbolikus rend által konstituált imaginárius-szimbolikus társadalmi valósággal.

Žižek egyik társadalomelméleti alaptézise az, hogy minden szimbolikus ideológiai-társadalmi alakzat egy konstitutív, bármiféle szimbolizálásnak ellenálló *valós antagonizmus* – a radikális demokrácia-elmélet megfogalmazásában: „a társadalom nem létezik” – traumája köré szerveződik. A valós társadalmi antagonizmusra (ami nem azonos a reális, valóságos társadalmi ellentétekkel, pl. osztályellentétekkel) Žižek által ismételtlen felhozott példa Lévi-Strauss

klasszikus, az általa kutatott dél-amerikai törzsek társadalmi térszimbolizációját értelmező tanulmányából¹¹ származik: míg a domináns csoport (Žižek címkézésében: a „konzervatív korporatisták”) a falubeli házak elrendezését körkörösnek, addig az alárendelt („forradalmár-antagonista”) csoport egy láthatatlan határ által kettészeltnek látja. A Valós itt sem a két nézőpont egyikével, sem pedig az „objektív”, tényleges elrendezéssel sem azonosítható. A két „viszonylagos” észlelés nem két csoportfüggő észlelés kulturális relativizmusára, hanem egy rejtett Valósra utal: a falubeli társas viszonyok egy olyan egyenlőtlenségére, traumatikus antagonizmusára, amelyet a közösség nem volt képes egy harmonikus egész formájában feldolgozni, szimbolizálni. A közösségi tér kétféle szimbolikus percepciója két egymást kölcsönösen kizáró szimbolikus kísérlet a traumatikus antagonizmussal való megküzdésre. Pontosan a valóság adekvát reprezentációjának ezek az egymással összeegyeztethetetlen torzításai, elleplezései azok, amelyek a társas valóságot szervező traumatikus valósra utalnak. (Analogikusan, a nyugati demokráciák jobb-, illetve baloldali ideológiái is a politikai térnek két, egymást ugyanúgy kölcsönösen kizáró percepcióját képviselik: a baloldal a politikai teret egy alapvető antagonizmus által kettészeltnek látja, a jobboldal mint a közösség organikus egységét, amelyet az idegen betolakodók kikezdenek.¹²)

Žižek másik, egész gondolkodásában kitüntetett szerepet játszó modellje a (társadalmi) szimbolikus valóságot (is) szervező valósra a *szexuális differencia* lacani tana. Lacan hírhedt tézise a valós, azaz lehetetlen szexuális különbségről, az „il n’y a pas de rapport sexuel” (nem létezik szexuális kapcsolat) a következőképpen foglalható össze: a szexuális differencia nem statikus szimbolikus ellentétek és magábfoglalások/kizárások halmaza (a heteroszexuális normativitás, amely a homo- és más szexualitásokat másodlagosaknak tételez), hanem két különböző, aszimmetrikus ellentéttípus közötti traumatikus, meghaladhatatlan, minden szimbolizációnak ellenálló valós differenciája. A férfi esetében a szexualitás formuláját az egyetemesség (a nő minden), egy kivétellel (karrier stb.) formula írja le, a nő esetében a nem egyetemesség (a férfi nem minden a nő szexuális életében) kivétel nélkül (nincs semmi, ami ne volna szexualizált).¹³ A szexuális differencia bármely szimbolikus ellentétekre való lefordítása tehát eleve kudarcra ítéltetett, és éppen ez a lehetlenség tartja nyitva a szexuális differencia folyamatos szimbolikus újraartikulációira irányuló hegemónikus harc terét. (Gondoljunk itt a nemi kisebbségek elismertetését követelő új társadalmi mozgalmakra, identitáspolitikákra.) A társadalomnak mint zárt egységnek, szimbolikus totalitásnak a lehetlensége, a „nem létezik olyan, hogy társadalom”, tehát a „nem létezik szexuális kapcsolat” analógiájaként is felfogható.¹⁴

Az ideológiai alakzatok preideológiai magva, mátrixa a teljességgel sohasem szimbolizálható Valós, amely *spektrális, kísérteties pótlékként*, maradékként tér vissza a szimbolikus társas valóságba. Nincs (társas) valóság s kísérteties nélkül, ez azt jelenti: a valóság mindig csak a saját nem-teljes, kudarcot vallott szimbolizációján keresztül jelenik meg, válik adottá,

¹¹ Claude Lévi-Strauss: *Do Dual Organizations Exist?* = Uő: *Structural Anthropology*. New York 1963. 131–163.

¹² Slavoj Žižek: *Introduction. The Spectre of Ideology*. = *Mapping Ideology*. Ed. uő. London 1995.

¹³ A szexuális differencia lacani filozófiájához lásd mindenekelőtt Jacques Lacan: *Encore. 1972-1973*. Le Séminaire de Jacques Lacan. Livre XX. Paris 1975.

¹⁴ Lásd pl. Slavoj Žižek: *The Real of Sexual Difference*. = *Interrogating the Real*. Eds. Slavoj Žižek–Rex Butler–Scott Stephens. Continuum International Publishing Group 2005. A szexuális differencia lacani felfogásának legutóbbi részletes elemzését lásd Slavoj Žižek: *The Non-All, or, the Ontology of Sexual Difference*. = Uő: *Less Than Nothing: Hegel and the Shadow of Dialectical Materialism*. London 2012. 739–802.

és a tudattalan társadalmi fantázia által termelt spektrális jelenségek ebből a valóságot (mint szimbolikus fikciót) a Valóstól örökre elválasztó szakadékból bukkanak fel; a fantazmatikus kísértet(ies)ben testesül meg az, ami a szimbolikusan szervezett valóságot meghaladja. A reprezentációs, vagyis a valóság és illúzió elkülönítésére épülő ideológiáfelfogások éppen azt tévesztik szem elől, hogy a valóság sohasem teljes; ahhoz, hogy egyáltalán adottá váljon, megjelenhessen, mindig valamilyen megjeleníthetetlen Valósnak a szimbolikus általi kizárása, elfojtása és a kísértetiesben, a spektrálisban való visszatérésére van szükség. Mivel a társadalmi valóságnak a konstitúciója egy valós antagonizmus „elsődleges elfojtását” előfeltételezi, ezért Žižek számára az ideológiakritika végső alapja – az az extraideológiai referenciapont, amely közvetlen tapasztalatunk „ideológiaiaként” való leleplezésére felhatalmaz bennünket – nem a „valóság” lesz, hanem az „elfojtott” valós antagonizmus.¹⁵

A tudattalan társadalmi-ideológiai fantáziaműködés által fantáziált spektrális-fantazmatikus jelenségek kitüntetett példája a „*konceptuális Zsidó*” alakja, amellyel Žižek az antiszemitizmus – illetve általában mindenféle idegengyűlölet – működési mechanizmusát igyekszik leleplezni. Ezt a lényegileg projekciómechanizmust (a pszichoanalitikus átvetés értelmében) a következőképpen lehet megelőlegzően összefoglalni: „A társadalom nem létezik», és ennek a Zsidó a szimptomája.”¹⁶ A társadalom konstitutív lehetetlenségét, „a társadalom nem létezik” traumatikus valóságát az *alapvető társadalmi fantázia* az igenis létező, és a tagjait organikus egységesítő, totalizáló „korporatív társadalmi Testként” elképzelt társadalom ábrándképével fojtja el. Ennek a tényleges hiánya, az antagonisztikus ellentétek által szabdaltnak a valóság oka az antiszemita számára természetesen csakis a Zsidó – illetve kortárs variánsai: a muszlim fundamentalista, az illegális bevándorló stb. – lehet: a társadalom organikus testét kikezdő, bomlasztó külső, idegen elem. Egy ideológiának tehát a társadalmi alapfantázia inkonzisztenciáját, előre borítékolható csődjét is eleve számításba kell vennie: a „[...]»Zsidó« az a fétis, amely egy időben tagadja és megtestesíti a »Társadalom« strukturális lehetetlenségét: mintha a Zsidó alakjában ez a lehetetlenség pozitív, kézzelfogható létezésre tett volna szert.”¹⁷ „Távol attól, hogy a társadalmi negativitás pozitív oka lenne, a *Zsidó az a pont, amelyben a társadalmi negativitás mint olyan pozitív létezésre tesz szert.*”¹⁸ Az ideológiakritika korábban említett ún. „dekonstruktív” eljárását – leleplezni azt, ahogyan a valójában üres, jelöllet nélküli mester-jelölök hogyan rögzítik, totalizálják egy adott ideológia mező értelmét – tehát a következővel kell kiegészíteni: „[...] kimutatni egy adott ideológiai építményben azt az elemet, amely benne saját lehetetlenségét képviseli. A társadalmat nem a Zsidók akadályozzák meg teljes önazonosságá beteljesítésében: saját antagonisztikus természete, immanens blokázsa akadályozza meg ebben, és ezt a belső negativitást a »Zsidó« alakjára »vetíti ki«. Más szavakkal, az ami kizáródik a Szimbolikusból (a korporatista szocioszimbolikus rend korporatista kereteiből), a Valósban a »Zsidó« paranoid konstrukciójaként tér vissza.”¹⁹

Most térjünk rá a žizeki ideológiaelmélet talán legjellegzetesebb fogalmára, az ideológia ideológián túli komponensére, a szubjektumok által az ideológia szimbolikus rendjének való alávetülésben, illetve a társadalmi-politikai ideálok transzgressziójában megélt tudattalan

¹⁵ Vö. Slavoj Žižek: *Introduction. The Spectre of Ideology.*

¹⁶ Slavoj Žižek: *The Sublime Object of Ideology.* 140.

¹⁷ Uo. 142.

¹⁸ Uo. 143.

¹⁹ Uo.

jouissance-ának a fogalmára. Žižek ideológiakritikájának alapvető célkitűzése annak a feltárása, ahogyan egy ideológia a társadalmi fantáziákban testet öltő ideológiaelőttés *jouissance*-t strukturálja, manipulálja.

A *jouissance* Lacannál²⁰ egy olyan ösztönkésztetés, amely a vágy folyamatos akadályoztatásban, kudarcában, a fájdalmas vagy traumatikus tapasztalatok kényszeres ismétlésében leli gyönyörét. Ilyen értelemben a *jouissance* túl van az örömmel (Freud ezért „halálöszton”-nek is nevezi): öröm, élvezet a fájdalom, szenvedés tapasztalatában, egyfajta „öröm az örömben”. A szubjektum szimbolikus rendbe való belépésének – az én-ideállal való szimbolikus identifikációnak – a feltétele az élvezetről való lemondás. Az élvezet szimbolikus tiltása (az „incesztus tilalma”) paradoxális módon valami olyasminek a megtiltása, ami már mindig is lehetetlen volt, ezért a tilalom funkciója valójában annak az illúzióknak, fantáziáknak a fenntartása, hogy az élvezet elérhető volna, ha nem volna tiltva. Maga a tiltás hozza tehát létre a transzgresszió vágyát.

Ezt a pszichoanalitikus leírást Žižek először is az *ideológiai hatalom eredendő hasadt-ságának*, megkettőződésének a tézisében kamatoztatja: a szubjektum én-ideálja egyfelől az ideológiai mester-jelölővel való szimbolikus azonosulásban képződik, de az így konstituált ideológiai szabályrendszer másfelől valójában mindig csak a szabályok (a szimbolikus tiltás) „*inherens transzgressziójának*”, megszegésének, áthágásának az élvezetére felszólító *felettés-én* támogatásával működhet. A nyilvános-írott Szimbolikus Törvényt (az ideológiai normarendszert) a Valós dimenziójában annak fantazmatikus mása, visszája, a transzgresszió élvezetére felszólító felettes-én titkos, íratlan szabályrendszere tartja fenn.²¹ Maga a nyilvános hatalom, ideológia (a szimbolikus rend) az, ami belülről hasadt: már mindig is önmaga áthágása, egyfajta obszcén, rejtett, sötét szupplementumra kell támaszkodnia; a hatalom, az ideológia áthágására felszólító implicit, titkos szabályrendszerre, amely látszólag alássa azt, de valójában éppenhogy annak inherens támaszaként, konszolidációjaként működik. Az egyetemes ideológiai kijelentéseket tehát mindig az ezek inherens transzgressziójára felszólító íratlan fantazmatikus szabályok tartják fenn. Ezt a tézist egy sor ekvivalens állítással lehet példázni a žižeki életműben: a demokratikus politikát a nacionalista *jouissance* tartja fenn; a nyilvános köztörvényt a tiltott élvezetek íratlan kódja; az egyetemes emberi jogok korában újjáéled a rasszizmus és a szexizmus, de még a kínzás és a politikai merényletek obszcén élvezete is stb.

A társadalmi-politikai tényezőként értett jouissance továbbá a modern nacionalizmus, illetve a rasszizmus értelmezésében is alkalmazható. A jouissance olyan, a nemzeti identitás szimbolikus, historista-kulturalista narratíváit meghaladó társadalmi gyakorlatokban, intézményes közösségi rítusokban – nemzeti ünnepek, sportesemények stb. – is tetten érhető, amelyekben a szubjektumok bizonyos értelemben a saját ideológiai-politikai kultúrájuk mester-jelölőivel, az ideológia fenséges tárgyaival – nemzet, Isten, a mi életmódunk, autonómia stb. – kerülnek a „nemzet élvezete” által áthatott közvetlen viszonyba: „Az az elem, amely egy adott közösséget összetart, nem vezethető vissza a szimbolikus azonosulásra: a tagjait egymáshoz fűző kötelék mindig egy a Dologhoz, a megtettesült Jouissance-hoz való

²⁰ A *jouissance* fogalmához lásd mindenekelőtt Jacques Lacan: *L'éthique de la psychanalyse. 1959-1960. Le Séminaire de Jacques Lacan. Livre VII. Paris 1986.*

²¹ Slavoj Žižek: *Az inherens törvényszegés, avagy a hatalom obszcenitása.* Thalassa (1997)1. <http://www.c3.hu/scripta/thalassa/97/01/08ziz.htm>

osztott viszonyt feltételez. [...] Az, amit valaki [az életmódját az idegenektől, másoktól féltő személy] mindenáron meg akar védeni *nem* vezethető vissza a nemzeti identitást megalapozó úgynevezett értékhalmozatra. A nemzeti azonosulást definíciószerűen a Nemzettel, mint Dologgal való viszony tartja fenn.”²²

Ám itt újra egy sajátos – ámbar a hétköznapi, illetve a populista politikai csevelyből igen-csak ismerős – paradoxonba ütközünk: miközben a nemzeti *jouissance* rítusaiban a politikai közösségek az ideológia fenséges tárgyait a legsajátabb, elidegeníthetetlen *Dolog*ként (a nemzet végső örömtárgyaként) élik meg, ugyanezek a fenséges tárgyak másfelől mint nagyon is könnyen kisajátíthatóak, elidegeníthetőek jelennek meg. „A Nemzet-Dolgót egy sor ellentmondásos tulajdonság jellemzi. Úgy jelenik meg számunkra mint a »mi Dolgunk« (talán azt is mondhatnánk mint *cosa nostra*), mint valami, ami csak számunkra hozzáférhető, valami, amit »ők«, a mások nem foghatnak fel; és mégis ez a valami szüntelenül ki van szolgáltatva a »mások« általi fenyegetettségnek.”²³ Nem csak a mások ideológiai hitében való hitünk decentrált, nem csak a mások hitéről fantáziálunk; a politikai közösségünkkel ko-konstituált külső, abszolút mások, idegenek *jouissance*-áról ugyanúgy fantáziákat gyártunk. Az idegenekkel kapcsolatos legtipikusabb ilyen társadalmi fantázia az, hogy az idegenek kisajátították és bitorolják a saját társadalmi *jouissance*-unkat („elveszik a munkánkat”, „felhalmozzák a profitot”, „elcsábítják a nőinket” stb.): *az ellopott jouissance fantáziája*. E fantázia leleplezéséhez azonban először egy másik lacani fogalmat, az *objet petit a*-t kell explicitálni.

Lacannál a neurotikus (a szimbolikus kasztráción, az én-ideállal való szimbolikus identifikáción innen rekedt) szubjektum alapvető fantáziája az, hogy birtokában volt egy olyan *Dolog* (végső örömtárgy), amelyet elveszített. Bár ezt a veszteséget elfogadja, azt fantáziálja, hogy másoknak közvetlenebb hozzáférésük van a *Dolog jouissance*-ához. A *jouissance*-t valójában inkább hiányában vagy elégtelenségében tapasztaljuk meg: ha a vágy per definitionem kielégíthetetlen, akkor kell lennie valaminek többnek, többletnek, valaminek, ami teljesebb, mint „ez” – az éppen soron következő – vágykielégülés, ami valóban kielégítene, ha elérhetnénk. Ezt a folyamatot hiányérzetet, a *jouissance* hiányát, a semmit utólagosan valamivé tesszük, szubsztancializáljuk: ez a vágy tárgy-oka, az *objet petit a*. Az *objet petit a* (a *kis a tárgy*, ahol a *kis a* – a francia nyelvben az „autre, autrui” kezdőbetűje – a nagy Másiktól, a szimbolikus rend szocialitásától eltérően a másokra, a másik szubjektumra utal) tehát a vágyat okozó – elveszítettnek fantáziált – (fantázia)tárgy, a hasadt, megkettőződött szubjektum korrelátuma. Arról, hogy az elérhetetlen, elveszett örömtárgyat (amelyet valójában sohasem veszíthettünk el, hiszen sohasem birtokoltuk, az *objet petit a* definíció szerint az elvesztés mozzanatában jön létre, az eredeti hiány elveszített jelenlétének a retroaktív fantáziája) a nagy Másik hogyan birtokolja, a szubjektum csak fantáziákat gyárt: ilyen például az ellopott *jouissance* fantáziája.

A rasszizmus a Másik, az idegen sajátos *jouissance*-ának, élvezetére irányuló gyűlölet vagy intolerancia, ahol a Másik a saját *jouissance*-ot valójában ellopta, bitorolja: „[...] ha valaki túl sokat tud a mi kultúránkról, akkor azt »ellopja« tőlünk. Ha valaki kimutatja egy másik kultúrával kapcsolatos elkötelezettségét, az pedig »eláruk« bennünket. Ezek a tapasztalatok azt bizonyítják, hogy lennie kell a kulturális értékekben, attitűdökben, rituálékban »kifejeződő«

²² Slavoj Žižek: *Tarrying with the Negative: Kant, Hegel, and the Critique of Ideology (Post-Contemporary Interventions)*. Durham 1993. 201.

²³ Uo.

valamiféle X-nek [...], ami megtestesíti az életmódunkat. Amit elloptak, elárultak [...] az mindig csak *objet petit a* marad, a Valós kis darabja.”²⁴

Az *objet petit a* az alapvető ideológiai fantázia (az organikusnak fantáziált társadalomtestet kikezdő idegen, parazita elem) spektrális, fantazmatikus jelenségeiben is lényeges szerepet játszik. Žižek egyik alappéldája a *Zsidó mint objet petit a* (nem a korábban elemzett konceptuális, az organikus társadalom negativitását pozitívan megjelenítő Zsidó) projekciómechanizmusának a leírása, amelyet a következő lépésekben lehet összefoglalni:

1. A zsugorít, profitálót, összeesküvőt stb. Zsidónak nevezzük.

Aztán egy második mozzanatban megfordítjuk ezt a folyamatot, és a Zsidót ugyanezzel a tulajdonságsorral magyarázzuk:

2. X-eket azért nevezzük Zsidóknak, mivel zsugorít, profitálók, összeesküvők stb.

Végül, újra megfordítjuk a sorrendet, és a Zsidót mint a teljes tulajdonságsor „reflexív rövidítését” tételezzük:

3. X-ek azért zsugorítók, profitálók, összeesküvők stb., mivel Zsidók.²⁵

Ebben a harmadik lépésben, „amelyben rövidítés és magyarázat dialektikusan egybeesnek”,²⁶ a Zsidók nem pusztán azért Zsidók, mert egy sor, korábban nekik tulajdonított tulajdonsággal rendelkeznek, hanem inkább azért bírnak ezekkel a tulajdonságokkal, mert Zsidók. Bár a harmadik lépés tautologikusnak tűnik, vagy az első és a második lépés közötti körkörösséget tűnik beigazolni, valójában az, amit ez a körkörösség létrehoz, az egy bizonyos 'X' többlet, ami „több a Zsidóban, mint a Zsidó”, a Zsidó mint *objet petit a*. Amint Žižek fogalmaz, a harmadik lépésben nem a kiindulópontunkhoz kerülünk vissza, mivel a Zsidó „immár nem pusztán csak a markerek sorát jelölő rövidítés, hanem ennek a markersornak a rejtett alapja”,²⁷ nem pusztán egy tulajdonságsor, hanem az, amire ezek a tulajdonságok referálnak.

A társadalmi *jouissance*-t manipuláló alapvető ideológiai fantáziák, patológiák e számbavétele után természetsszerűleg adódik a kérdés: van-e (társadalmi) élet az ideológián túl? Lehetséges-e egyáltalán valamiféle kiút, a žizeki ideológiaelmélet keretei között, az ideológiai fantáziák búvköréből? Vagy pedig, pontosan a *jouissance* ideológián-kívülisége, az ideológiai hatalom eredendő, önreflexív hasadtsága miatt, minél inkább diszidentifikálódunk, távolságot tételezünk vagy transzgresszálunk az uralkodó ideológiával szemben, csak még inkább belegabalyodunk annak hatalmi hálójába, annál inkább azonosulunk vele. Lehetséges-e a *társadalmi fantáziákon való áthaladás*, az ideológia fantáziáiból való kigyógyulás (a lacani terápiát lezáró „traverser le fantasme” értelmében), vagy pedig a különböző nacionalista, rasszista fantáziák, a társadalom inherens, konstitutív negativitását az organikus társadalomtestet bomlasztó másságfigurákra, spektrális-fantazmatikus idegenekre – a Zsidóra, az iszlám terroristára, az illegális migránusra, a menekültre stb. – kivetítő idegengyűlölő fantáziák örökös ismétlésére vagyunk ítéltetve?

Ugyanezt a kérdést politikafilozófiai hangütésben átfogalmazva: végletesen passzív, az ideológia által totálisan hatalma alá gyűrt politikai szubjektumok vagyunk-e, vagy pedig van

²⁴ Slavoj Žižek: *Az inherens törvényszegés, avagy a hatalom obszcenitása*. Lásd még Uő: *Tarrying with the Negative*. 200–203.

²⁵ Slavoj Žižek: *The Metastases of Enjoyment*. London 1994. 48–49. Lásd még Uő: *The Sublime Object of Ideology*. 106–107.

²⁶ Slavoj Žižek: *The Metastases of Enjoyment*. 48.

²⁷ Uo. 49.

esélyünk a politikai cselekvésre? Egyáltalán: szabad-e a žižeki szubjektum? E kérdések megválaszolásához az elemzés befejező részében Žižek szubjektumfilozófiájához kell fordulnunk.

„A nagy Másik nem létezik”

Žižek szubjektumfilozófiájának egyik első látásra mehökkentő, de programatikusan – és egyben persze mind a heideggerianusoknak, mind a dekonstrukcionistaéknak és a posztmodernistáknak szánt provokatív fricskaként – vállalt elméleti gesztusa a karteziánus *cogitonak* (amint mindjárt meglátjuk: valójában a klasszikus német idealizmus szubjektumának) a rehabilitálása. A karteziánus *cogito* itt persze nem más – és ez az azonosítás is Lacantól ered –, mint a tudattalan szubjektum: a tudattalan a „személy” szubsztanciális tartalmának a *cogito* üres pontjára való redukciójában „adott” (már amennyiben adódásról a per definitionem hozzáférhetetlen tudattalan esetén beszélhetünk). A (poszt)strukturalizmus általános stratégiájával szemben, amely a szubjektum imaginárius öntapasztalatát aszubjektív szimbolikus struktúrák epifenomenális effektusaként értelmezi, Lacan azt állítja: nincs struktúra szubjektum nélkül. A lacani *szubjektum* a kanti transzcendentális, noumenális szubjektumnak, a transzcendentális appercepciónak mint üres, nem szubsztanciális logikai változónak feleltethető meg. Ettől az „üres” szubjektumtól radikálisan elkülönítendő a lacani *imaginárius én* (a kanti empirikus én fenomenális öntapasztalata; a személy mint gondolkodó szubsztancia identitására vonatkozó szintetikus állítás), a „személyiség” gondolatainak, képeinek stb. fantazmatikus anyaga, amivel a szubjektum űrjét kitöltjük. A karteziánus (tulajdonképpen kantiánus-lacaniánus) szubjektum žižeki fogalma tehát semmiképpen sem egy szubsztanciális, dologi, önátlátszó egóval azonosítandó – a szubjektum nem más, mint az én bármely fenomenális aktualizációját, pozitív determinációját, meghatározott empirikus-fenomenális tartalmát tagadó, azokra visszavezethetetlen üres pontja, tisztán formális űrje, „semmi”, hiány, negatív önvonatkozás.²⁸

Mint tudjuk, Hegel ontologizálja a kanti ismeretelméleti végességet: Kant antinomikus distinkcióit, a noumenon/phaenomenon törést magukba a magánvaló dolgokba, a Létbe helyezi. Nála tehát immár nem a szubjektum ismereti végességéről van szó – arról, hogy az nem képes a nem szubjektív, önmagában való valósággal kapcsolatba lépni –, hanem a törés az önmagában való valóság, a Lét immanens része. A Létet már mindig is egy önhasadás járja át – ami maga a szubjektum mint üresség, negativitás. A hegeli szubjektum Žižek értelmezésében – aki ilyenkor mindig „a Szubsztancia: szubjektum” hegeli tézisére épít – végső soron nem más, mint a Szubsztancia önhasadása, amely által az elidegenedik önmagától, és önmagát tapasztalja a szubjektum által.²⁹ A *nem teljes igazság* („pas-tout”) lacani formulája Žižek olvasatában egy már a hegeli Abszolút Tudásban tetten érhető *ontológiai nemteljességnek* felel meg: Hegel eszerint belátná, hogy nem a tudásnak az igazsághoz való viszonya, hanem maga az igazság, a lét, a valóság nem teljes.

Ezt az ontológiai nemteljességet az ideológiaelmélet kontextusába transzponálva a žižeki ideológiakritika egyik lényegi teoretikus eredményéhez érkezőnk el: a szubjektummal

²⁸ A szubjektumnak ehhez az értelmezéséhez lásd Slavoj Žižek: *Tarrying with the Negative* 1. fejezetét.

²⁹ Žižeknek ehhez a Hegel-értelmezéséhez lásd mindenekelőtt Slavoj Žižek: *For They Know Not What They Do. Enjoyment as a Political Factor*. London 1991. 3. fejezetét.

azonosított űr, hiány, negativitás valójában az ideológiai szimbolikus rend, a nagy Másik (az ideológiai mester-jelölök, fenséges tárgyak) üressége – *a nagy Másik nem létezik*. A szimbolikus ideológiai alakzatok valójában azért nem teljeseek – azért szerveződnek egy szimbolikus totalizálhatatlan valós antagonizmus köré – mert szubsztanciájukat mi, szubjektumok tesszük nem teljessé, inkonzisztenssé. És ez még akkor is így van, ha azt, hogy az ideológiai Szubsztanciáját is egy eredendő önhasadás járja át, s ezért nem egy oszthatatlan, fenséges rendszer, rendszerint félreismerjük: „A hegeli »szubjektum« végső soron nem más, mint a Szubsztancia önmagával szembeni külsődlegességének egy neve, a »repedés« amely által a Szubsztancia önmagával szemben »idegen«-né válik, önmagát az emberi tekinteten keresztül hozzáférhetetlen, eldologiasodott Mássággként ismervén félre.”³⁰

A reflexív negativitással azonosított szubjektum ezek szerint képes saját ürességében a szimbolikus ideológiai alakzatok fenségessége mögötti Valós ürességet, a konstitutív valós antagonizmust felismerni. A társadalmi fantáziákon való áthaladás, az ideológia tudattalan patológikus fantáziáiból való kigyógyulás tehát elvileg lehetséges: a szubjektum nem pusztán az ideológia passzív áldozata, mivel legalább annyi szabadsággal rendelkezik, hogy az ideológia nemteljességét, inkonzisztenciáját felismerje. „A nagy Másik nem létezik”: az organikus társadalomtest fantáziája csupán a mögöttes konstitutív antagonizmus, a Valós ürességét elleplezni óhajtó szimbolikus elfojtás. A társadalom belső negativitását a társadalomtestet bomlasztó spektrális-fantazmatikus idegenekre kivetítő idegengyűlölő fantázia, a mások által ellopott *jouissance* fantáziája is felszámolható: a *jouissance*-t, a nemzet önélvezetének elveszett örömtárgyát sohasem lopták el, ugyanis az már mindig is az elvesztés mozzanatában jött létre, sohasem volt a sajátunk.

Ha pedig minden ideológiai szubsztancia belsőleg megosztott, nem statikusan végérvényes, hanem időben nyitott, lezáratlan rendszer, és valójában a szubjektumok negativitása teszi inkonzisztenssé, akkor a politikai szubjektumok elvileg át is alakíthatják azt – a politikai változás, cselekvés lehetősége elvileg adott. Hogy ez a politikai szabadság, a politikai cselekvés potencialitása hogyan aktualizálható, arra a Žižek-i életműben különböző javaslatokat találhatunk, mint például: az adott ideológia explicit szimbolikus rendszerével való *túlazonosulás*, mintegy a hatalom obszcén szupplementumának, az inherens transzgressziók íratlan szabályrendszerének a nyilvános leleplezése érdekében; az ideológiai fantázián való áthaladás a radikális *Tett*, egy adott ideológia összes konstitutív társadalmi fantáziájának a radikális tagadása által; a radikális *Tett*, mint a „szimptomával való azonosulás”: a politikai közösség belső vagy külső bűnbakjaival, a spektrális-fantazmatikus idegenekkel való azonosulás. Ezek a felvetések a žižeki életműben azonban olykor csak felvetésszerűen kidolgozott, például kulturális példákkal sugalmazott javaslatok. A žižeki ideológia-, és társadalomelmélet tagadhatatlan eredetisége, inspiráló ereje a tudattalan ideológiai fantáziák megvilágító leleplezésében, a lényeglátó diagnózisok felállításában rejlik, ám a deskriptív termékenység összhatásából a preskriptív, a normatív tartalom viszonylagos kidolgozatlansága némileg visszavesz. Žižek normatív elképzeléseinek, általában politikafilozófiájának kritikai, esetleg komparatív értékelése azonban már egy másik tanulmányt igényelne.

³⁰ Slavoj Žižek: *Tarrying with the Negative*. 30.

Supplements of the Real. Slavoj Žižek's Psychoanalytical Philosophy of Ideology

Keywords: psychoanalytical theory of ideology; ideological master-signifiers; the Real; jouissance; ideological fantasy

The article is an introduction to Žižek's theoretical-conceptual apparatus and main ideas, focusing on his major works from the 90's. The radical innovation of Žižek's theory of ideology is the idea that beneath the symbolic-imaginary level of symbolic identification with ideological master-signifiers, what effectively subjugates/subjects us in a given ideology, is in fact the extra-ideological dimension of the Real of *jouissance* (enjoyment), structured by various unconscious social fantasies: the symbolic norms of an ideology are sustained by the unconscious superego imperative to „enjoy” inherent transgressions of the same norms; the fantasy of the harmonious totality of society as a corporate Body; the projection of the inherent negativity, the real antagonism of every society on figures of absolute otherness: the conceptual Jew; the theft of our own social enjoyment by others. The final part of the article reconstructs Žižek's philosophy of the subject, in order to address the normative question of the possibility and the modality of „traversing” or negating the ideological fantasies of a social-political system.